

BABUS ANTAL

Nyugati kéziratok hagyatékai
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár
és Információs Központ
Kézirattár és Régi Könyvek gyűjteményében

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára¹ több mint százötven éves Kézirattára működésének egyik alapelve, hogy igyekszik távol tartani magát politikai táboroktól, korszakvédelektől. A Kézirattár feladata a kéziratok megőrzése, s nem minősítése, értékelése, ne adj isten, változó politikai, ideológiai szempontok szerinti megrostálása. A Kézirattárban békésen megfér egymás mellett – szó szerint az egymás melletti polcokon – a jobboldali radikális Szabó Dezsőnek, *Az elsodort falu* írójának, és Balázs Bélának, egykori moszkovita íróknak, költőknak, filmesztétáknak a hagyatéka. Ezt az alapelvet, hála a Kézirattár hajdani osztályvezetői erőfeszítésének, 1945 után, a totális politikai rendszerben is igyekeztünk érvényesíteni. Természetesen, arra nem volt lehetőség, hogy a legsötétebb 1950-es években nyugati hagyatékot fogadjunk be és dolgozzunk fel, de az 1956-os kéziratok vagy kéziratnak minősülő nyomtatványokat és egyéb szamizdat kiadványokat – konspirációs fogásokat sem mellőzve – gyűjtötte és megőrizte a Kézirattár, s amint a történelmi körülmények lehetővé tették, ezt a gyűjteményt is a nyilvánosság, az olvasók elé tárta. Azt nem lehetett kivédeni, hogy a Kézirattár kiadványainak sorozatában ne a Balázs Béla-kötet legyen az első, Zalka Mátéé pedig a második, de a harmadik kötetet már Csokonai Vitéz Mihály, Vörösmarty Mihály és Ady Endre kapta. Amint enyhült az ideológiai szorítás és ellenőrzés, a Kézirattár azonnal nyitott Nyugat felé is, és számos Nyugatra szakadt hazánkfia hagyatékát fogadta be és dolgozta fel. Dolgozatomban ezekről fogok vázlatos képet festeni.

The Poetry of Hungary

Szomorú tény, hogy a szomszéd országokkal ellentétben, mi magyarok sohasem tudtuk megmutatni értékeinket, a mai napig tévhitük, hazugságok, rágalomok keringenek rólunk szerte a nagyvilágban. Ma ezt úgy szokás megfogalmazni, hogy a kommunikációs csatát rendre elveszítettük, sőt elveszítjük.

¹ A könyvtár hivatalos elnevezése Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ. Tanulmányomban az MTA KIK rövidítéssel hivatkozom rá.

Világraszóló kulturális teljesítményeinknek csak töredékét ismerik külföldön, s rossz propagandánkon kívül ennek főként nyelvi elszigeteltségünk az oka. Értelemszerűen azok az alkotók, akik egyetemesen hozzáférhető nyelven, a zene vagy a képzőművészet nyelvén alkotnak, kedvezőbb helyzetben vannak, de itt is sok még a teendőnk. Bartókot és Kodályt világszerte ismerik, de Csontváry Kosztka Tivadar és Makovecz Imre – jöllehet a festészet és az építészet nyelve is nemzetközi – nincsenek az őket megillető helyen.

Az irodalom területén nem ilyen rózsás a helyzet. Nemcsak „elfogult” hazai, hanem nyelvünket, kultúránkat kiválóan ismerő külföldi szakemberek körében is általánosan elfogadott vélemény, hogy rendkívül magas színvonalú irodalmunk legértékesebb része költészetünk. Balassi, Petőfi, Arany, Ady, Weöres Sándor – a sor folytatható – bármely nagy nép költőivel kiállja az összehasonlítást. Legtöbb esélyük költőinknek lenne hát, hogy meghódítsák a világirodalom csúcsait, ez az esély azonban csak elméleti lehetőség, mert természetéből következően a lírai mű „fordíthatatlan”. Robert Frost, a neves amerikai költő találó megfogalmazása szerint „A költészet az, ami fordítás közben elvész a versből.” (Poetry is what gets lost in translation). A kezünket azonban mégsem tehetjük fel, nem adhatjuk meg magunkat, versfordításokra szükség van, a magyar költők műveit le kell fordítani a nagy világnyelvekre. Az erre tett kísérletek közül meg kell említeni az 1952-es orosz nyelvű *Антология венгерской поэзии*-t, s az 1962-ben a Franciaországban, Gara László szerkesztésében megjelent *Anthologie de la poésie hongroise de XII. siècle a nos jours*-t.

A II. világháború után a legfontosabb kultúraközvetítő nyelv az angol lett, ezért égetően szükségessé vált, hogy a magyar költészetet kiváló költők tolmácsolásában minél teljesebben tárjuk az angol nyelvű világ elé. Nem véletlen, hogy a hatalmas szervezőmunkát és anyagi áldozatot kívánó vállalkozáshoz nem a szocialista anyaországban fogtak hozzá, hanem Nyugaton. Kabdebó Tamás² (Thomas Kabdebo), Írországból élő író, költő, műfordító, irodalomtörténész, könyvtáros, Szathmáry Lajos (1919–1996) író, újságíró, a chicagói híres étterem, a *Bakary* tulajdonosa és szakácsa, és az 1937-től Angliában élt író, Tábori Pál (Paul Tabori) (1908–1974) voltak a tagjai annak a triumvirátusnak, amelyik ezt a vállalkozást az 1960-as évek elejétől szervezte és összefogta. A munka hosszú évekig elhúzódott, lassan haladt, a három szervező között nézeteltérés támadt, és Szathmáry Lajos kivált a szerkesztők közül. Helyére Makkai Ádám (1935–), az USA-ban élő költő, nyelvész, műfordító lépett. Makkai új lendületet adott az antológiának, sok amerikai költőt is bevont a fordítómunkába. Az idővel több mint 1000 lapnyira hízott antológia kiadása tekintélyes összegbe került volna, amit a szerkesztőknek nem sikerült előteremtenuk. A reménytelenség és a megőrzés

² Kabdebó Tamás (1934–2018) időközben elhunyt.

szándéka Kabdebó Tamást arra készítette, hogy az elkészült fordításokat, az antológia kiadására vonatkozó teljes levelezést és dokumentációt – terjedelmes mennyiséget – 1980-ban az MTA KIK Kézirattárának ajándékozza,³ amit 1993-ban kisebb hagyatékrészekkel még kiegészített.⁴ Aki a *The Poetry of Hungary* kiadástörténetét tanulmányozni szeretné, nem kerülheti meg az MTA KIK Kézirattár anyagát

Az i-re végül Makkai Ádám tette fel a pontot a rendszerváltozás után. 1996-ban 1210 oldalon az ő szerkesztésében látott napvilágot a nyolcszáz év magyar költészetét az *Ómagyar Mária-siralomtól a kortársakig bemutató In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary* című antológia. 98 neves fordító 1210 oldalon 600 magyar verset szólaltat meg angolul. A verseket többek között olyan kiváló költők ültették át angolra, mint W. H. Auden, Watson Kirkconnel, Ted Hughes, Dermot Spence.

Menczer Béla, a Rend konzervatív ideológusa

Menczer Béla (1902–1983) társadalom- és történetfilozófus, nemzetközi újságíró, publicista nevét még ma is alig ismerik Magyarországon. Pedig amikor 1983-ban, az angliai Midhurstben meghalt, jól csengett a neve a nyugati katolikus, konzervatív értelmiségi körökben, s a legszínvonalasabb angol, francia, német, olasz, spanyol nyelvű konzervatív folyóiratoknak volt megbecsült munkatársa. A felsorolt nyelvek, amelyeken Menczer kiválóan beszélt és írt, nemcsak széleskörű műveltségéről tanúskodnak, hanem fordulatokban gazdag életétéről is. Menczer pályája tipikusan úgy indult, mint a XX. század eleji budapesti radikális, szabadelvű értelmiségi körökben szokásos volt: a Galilei-körhöz, a *Huszadik Század* folyóirathoz, Jászi Oszkár szellemi holdudvarához tartozott. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Jászihoz rokoni szálak is fűzték.) 1919 után röplapok terjesztéséért 10 hónapig börtönben ült. Szabadulása után külföldre menekült, és rövid bécsi tartózkodást követően Párizsban telepedett le, s a Sorbonne-on fejezte be tanulmányait. 1929-ben „fölforgató” tevékenysége miatt kiutasították Párizsból, 1930–1933 között Berlinben élt. Hitler hatalomra jutása után újra Párizs következett, majd 1934-ben Londonba költözött. Itt érte a II. világháború kitörése, itt csatlakozott a de Gaulle által angol földről szervezett Szabad Franciaország mozgalomhoz, 1940-től pedig a *Général* hadseregében harcolt Észak-Afrikában. Maláriában megbetegedett, ezért a francia felszabadító mozgalom londoni sajtófőnökségére helyezték, ahol a német és a kelet-európai

³ Növedéknapló száma: 25/1980; 12/1980.

⁴ Növedéknapló száma: 41/1993.

részleget vezette. 1946-ban végleg Angliában telepedett le. Élete hátralevő részében az említett idegen nyelveken kiterjedt publicisztikai tevékenységet folytatott, de rendszeres szerzője volt az *Angliai Új Magyarának*, az angliai magyar emigráció lapjának is. Számos rangos spanyol- és franciaországi egyetem hívta meg előadónak.

Ha nem ismernénk a részleteit, ezt az életutat – 1919-es szerepvállalás, majd emigráció – akár szokványosnak is tekinthetnénk. Menczer azonban nagyon is eltér a sablontól: hátat fordított a szabadelvű-liberális elveknek, eltávolodott Jászi Oszkártól, s 1941-ben, a református környezetben felcseperedett Menczer katolizált. Úgy vélte, hogy a katolicizmus egyszerre biztosítja az individuális szabadságot – amelyért fiatalon oly vehemensen harcolt – és az egyetemességet (ha tetszik: internacionalizmust), amit a kommunista ideológia járatott le.

Tüzetesen tanulmányozta a baloldali-liberális korunkban reakciónak tartott, elavultnak kikiáltott szerzőket, és vált tisztelőjükké. Néhány nevet említek: Juan Donoso Cortés, Louis-Gabriel-Ambroise Bonald gróf, és – egy magyar embernek hajmeresztő módon – Metternich. A kancellárt azért becsülte, mert tőle tanulta meg, hogy egy politikai rendszer értékmérője nem a hangzatos szabadság, nem is a demokrácia foka, hanem a Rend, a biztonság.

Az MTA KIK Kézirattárát 1986-ban kereste meg Marjorie Menczer, Menczer Béla özvegye, s ajándékozta férje hagyatékát két részletben a gyűjteményünknek.⁵ A terjedelmét tekintve közepes méretű hagyaték gazdagon illusztrálja Menczer életútját, s gazdag levelezésében igaza ritkaságok is vannak, egyebek között Charles de Gaulle kézzel írott levele. Menczert hosszú évtizedeken át baráti szálak fűzték a szintén Budapestről indult, nyugati és kanadai konzervatív-katolikus körökben szép egyetemi, előadói karriert befutott Kolnai Aurélhoz, akit 2005-ben magyarul is kiadott *Politikai emlékiratok* című önéletrésével már „felfedeztek” itthon. Menczer Béláról ez még nem mondható el, pedig kétségtelen, hogy széteső, támpontjait veszítő világunkban aktuálisabbak a gondolatai, tanulmányai, mint papírra vetésük idején.

Szélpál Árpád hagyatéka

Szélpál Árpád (1897–1987) költő szintén a XX. századi budapesti lázadó baloldali liberális, radikális értelmiség tipikus pályáját járta végig: a Galilei-kör tagja, majd Kassák avantgarde művészete ejti foglyul, Kassák lapjában, a *Mában* jelennek meg első versei. A Tanácsköztársaság idején játszott szerepéért tíz hónapi börtönbüntetésre ítélik. A két világháború között baloldali lapok, a *Népszava*, a *Periszkóp*, a *Munkáskórus*, *Népszava Naptár* munkatársa,

⁵ Növedéknapló száma: 25/1986; 46/1991.

szerkesztője, Kassák Munka-körének tagja. 1938-tól kezdődően Párizsból tudósította a *Népszavát*, a II. világháború kitörése is Franciaországban érte, a háborút a dél-franciaországi szabad zónában vészelte át. A *Népszava* párizsi tudósítójaként a háború befejezése után is gall földön maradt, később a francia rádió magyar osztálya munkatársaként keresete kenyerét. 1945 után számos verseskönyvet jelentetett meg, emlékeit két kötetben tette közzé: 1984-ben *Forró hamu, visszaemlékezések*, 1985-ben *Öt év isten háta mögött, visszaemlékezések* címen.

Szélpál Árpádné férje elhalálzásának évében, 1987-ben ajándékozta a hagyatékot az MTA KIK-nek. A hagyaték mennyiségre nézve nem nagy, mindössze három kézirattárnyi doboz, s csak a költő 1945 utáni életpályájának tanulmányozásához nyújt adalékokat: versei, műfordításai, Jeanne d'Arc-ról írott drámája, az *Öt év Isten háta mögött* című 1977–1985 között vezetett naplói, újságcikkei és rádióelőadásai kerültek hozzánk. Szélpál Árpád szenvedélyesen, művészi szinten fényképezett, hagyatékával több mint négyszáz fényképe is gyűjteményünkbe került.

Egy elfeledett jogfilozófus, Horváth Barna

Ha megkérdezték Bibó Istvánt, a XX. magyar politikai gondolkodás klasszikusát, hogy kik voltak a mesterei, kik alakították gondolkodását, nem mulasztotta el megemlíteni Horváth Barnát (1896–1973). Bibó és Horváth Barna Szegeden, a Ferenc József Tudományegyetem jogi karán találkozott, ahol az 1930-as években Bibó joghallgató, Horváth Barna pedig a jogbölcseletet professzora volt. A magyar jogi gondolkodás hagyományosan a német nyelvterületről kapta a legtöbb inspirációt, s az első jelentős hatás Horváth Barnát is Bécsben érte, ahol Hans Kelsennek, a tisztajog képviselőjének előadásait hallgatta. Horváth Barna érdeklődése azonban korát megelőzve már az 1920-as évek végén az angolszász joggyakorlat és jogtudomány felé fordult, óriási hatással volt rá angliai tanulmányútja. Idevágó gondolatait 1943-ban *Angol jogelmélet* című könyvében foglalta össze. Munkásságának jellemzője, hogy a Kelsen-féle neokantiánus felfogást sikeresen ötvözte az amerikai Roscoe Pound (1870–1964) nevével fémjelzett pragmatikus-empirikus szemlélettel.

Híres tanítványához, Bibóhoz hasonlóan, Horváth Barna is élénken érdeklődött a politika iránt, aktívan politizált, 1945-ben ő fogalmazta meg a Polgári Demokrata Párt programját. A Polgári Demokrata Pártban a nemzeti liberális értelmiségiek tömörültek, Supka Géza, a *Világ*-nak, a párt lapjának a főszerkesztője egyben a szabadkőműves Magyarországi Symbolikus Nagypáholy nagymesteri tisztét is viselte. Horváth Barna naplójából tudjuk, hogy ő is páholytag volt.

Amikor 1949-ben az MTA levelező tagjából tanácskozó taggá minősítettek vissza, Horváth Barna megértette, hogy Magyarországon neki nem terem többé babér, s még ugyanebben az évben az USA-ba emigrált. Bár új hazájában több egyetemnek volt vendégprofesszora, sőt Német- és Franciaországban is tanított, s noha számos könyve nemcsak angolul, hanem németül is megjelent, így sem tudta családjá megélhetését biztosítani, ezért nyugdíjazásáig az Amerika Hangja rádióadó magyar osztályán is dolgozott.

Élénken részt vett az amerikai magyar emigráció szellemi életében. A Magyar Nemzeti Bizottmány Vallás és Közoktatásügyi Bizottsága által szerkesztett *Kis Magyar Könyvtár* könyvsorozat hat megjelent kötetéből kettőt, *A magyar közjog kis tükrét* (1953), és *A magyar jogtörténet kis tükrét* (1953) ő jegyezte.

Horváth Barnát, mint a legtöbb „disszident”, feledésre kárhóztatta a magyarországi szocialista rendszer, idehaza őt is a rendszerváltozás után „fedezték fel”. Ebben a felfedező, újra felfedező folyamatban, az Attraktor Kiadó jár élen, amely sorra jelenti meg Horváth Barna műveit (*Angol jogelmélet*, 2001; *A géniusz pere: Szókratész – Johanna*, 2003; *A jogelmélet vázolata*, 2004; *Az erkölcsi norma természete*, 2005.)

Hagyatékát fia, a kutatóorvos Horváth Béni, és leánya, a washingtoni Folger Shakespeare Library hajdani könyvtárosa, Nati Horváth Krivátsy ajándékozta az MTA KIK-nek 1990-ben. A hagyatékból Horváth Barna egész pályája kirajzolódik: művei, levelezése, személyi iratai mind a Kéziratárba kerültek. Rendszeresen, nagy alapossággal és őszinteséggel – olykor talán túlzottan kitarulkozva – vezetett naplója különösen értékes kordokumentum.

Őt kontinens utazó filozófusa, Molnár Tamás

A szocialista rendszer cenzorai gondosan igyekeztek megszünni, hogy melyik Nyugatra szakadt egykori hazánkfiáról szivároghatnak át hírek a vasfüggönyön, s melyikről nem. Az ideológiai szempontból semleges természet-tudományok képviselői voltak kedvezőbb helyzetben. Például Bay Zoltán a személyét ért támadások miatt 1948-ban emigrációba kényszerült, egyebek között megfosztották akadémikusi címétől is, de világraszóló tudományos eredményei áthatoltak a vasfüggönyön, s a Kádár-rendszer ideológusai kénytelenek voltak belátni, hogy Bay kevesebb „kárt” okoz, ha engedik hazalátogatni, és a Magyar Tudományos Akadémia már 1981-ben tiszteleti tagjává választotta. Hasonló volt a helyzet Szent-Györgyi Alberttel: őt nemcsak hazajárni engedték, a könyveit is kiadták magyarul. Sokkal kényesebb helyzetben voltak az ideológiai szempontból veszélyes területek művelői: költők, írók, filozófusok, újságírók. Az még csak-csak „érthető”, hogy a szocialista rendszer kérlelhetetlen ellenfeleit, az '56-os emigránsokat – Tollas Tibort,

Faludy Györgyöt, Határ Győzöt stb. – elhallgatták, de arra nehéz észszerű érveket találni, hogy például az országot 1948-ban elhagyó Zilahy Lajos nevét miért törölték ki az 1970-es évek végéig a magyar irodalomból. Zilahy volt a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság első elnöke, az emigrációban pedig nem tartott kapcsolatot jobboldali emigráns szervezetekkel, került a konfliktust Kádárékkal. A legszigorúbban talán a nyugati, nem marxista filozófusokkal bánt a szocialista rendszer, hiszen ők az ideológiai alapokat vonták kétségbe. Közéjük tartozott Molnár Tamás katolikus filozófus, eszéista, publicista.

Molnár Tamás (1921–2010) 1945-ben hagyta el Magyarországot, és a Brüsszeli Egyetemen tanult francia irodalmat és filozófiát. A háború utáni Európában azonban nehéz volt a megélhetés egy hontalan, szegény egyetemistának, s Molnár merész lépésre szánta el magát. Levelet írt Dwight D. Eisenhower amerikai tábornoknak, aki 1948-as leszerelése után a Columbia University elnöki tisztét töltötte be. Eisenhower segítségével jutott az Egyesült Államokba, s New Yorkban, a Columbia University-n folytatta tanulmányait, itt honosította brüsszeli diplomáját, s szerzett filozófia doktorátust 1952-ben. Molnár Tamás számára az USA valóban a korlátlan lehetőségek hazájának bizonyult, ragyogó karriert futott be, rangos egyetemeken tanított: Rutgers, Sacred Heart College (San Francisco), Brooklyn College, Long Island University, Hillsdale College (Michigan), Yale University. Szakmai tekintélye gyorsan nőtt, s hamarosan az USA határain kívül is keresett egyetemi előadó, politikai tanácsadó lett. Körbeutazta a világot – saját bevallása szerint mintegy kilencven országban járt –, az öt kontinens sok egyetemén tanított, számtalan kongresszuson tartott előadást. 1969-ben a dél-afrikai Potchefstroomi Egyetem hívta meg a politikai filozófia vendégprofesszorának, az argentinai Mendozai Egyetem pedig díszdoktori címet adományozott neki. Könyvei egymás után jelentek meg angol, francia, spanyol, német nyelven – ezeken a nyelveken előadóképes volt –, cikkeiért öt kontinensen versengtek a rangos konzervatív, katolikus folyóiratok, de szülőhazája nem vett tudomást létezéséről. A jég az ő esetében is a rendszerváltozáskor tört meg. Elsőként, 1992-ben az *Utópia: örök eretnekség* című műve jelent meg magyarul a Szent István Társulatnál. A szocialista rabulisztikától megcsömörlött művelt olvasóközönség körében óriási revelációként hatott ez a könyv, amely éppen a szocialista utópia lényegére világított rá, s mindezt olvasmányos, értekező nyelven. Ezek után alig múlt el év, hogy valamilyen Molnár-mű ne került volna a magyar olvasók asztalára: *A hatalom két arca: politikum és szentség, Liberális hegemonia, Az értelmiség alkonya, Én, Symmachus, Teisták és ateisták, Pogány kísértés* – mind a huszonháromat nem sorolom föl. (A *Liberális hegemonia* több kiadást ért meg.) Ezek a művek azonban nem friss munkái voltak Molnár Tamásnak, hiszen némelyiket több évtizeddel korábban írta, csak szülőhazájába érkeztek meg nagy késéssel. Molnár

Tamás azonban együtt élt korával, szenvedélyesen követte a napi politikai eseményeket, s ezekről sok-sok újságcikkben mondhatta és mondta el véleményét napilapokban – főként a *Magyar Nemzet*ben, az *Új Magyarország*-ban –, folyóiratokban immár a magyar olvasóknak is. Cikkein mindenkor érződött, hogy világlátott ember írta, aki nemcsak könyvekből szerezte hatalmas műveltségét, hanem testközelből ismeri vizsgálódása tárgyát, s mind ezt mélyen szántóan, mégis olvasmányos stílusban tudta elmondani. Hetvenes éveiben járt, amikor a magyar egyetemek kapui is megnyíltak előtte: az ELTE-n – ingyen, fizetés nélkül – vallásfilozófiát adott elő, a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetemen pedig filozófia professzori státusba került. 1995-től volt a Magyar Művészeti Akadémia tagja.

Molnár Tamás halála után, 2011-ben egyik magyar fordítója, jelentőségének egyik első hazai felismerője, Mezei Balázs utazott ki az USA-ba, a Virginia állambeli Richmondba, hogy megszervezze a kéziratos hagyaték és a könyvtár hazaszállítását, amely ugyanezen évben meg is érkezett az MTA KIK Kézirattárába.⁶ A hagyatékban a vártnál kevesebb az eredeti kézirat, legnagyobb értéke, hogy olyan ritka folyóiratok, cikksorozatok kerültek gyűjteményünkbe, amelyekből egészen biztosan nincs több példány Magyarországon.

A szűkre szabott keretek miatt nem törekedhettem, és nem is törekedtem teljességre, mindössze az érdeklődést akartam felkelteni az MTA KIK Kézirattára iránt, valamint arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy a politikai rendszerek változnak, de a Kézirattár 1861 óta változatlan szakmai lelkiismeretességgel szolgálja a magyar kultúrát.

⁶ Növedéknapló száma: 22/2011.